

מקץ שבע שנים

העימות בין ישראל לפלסטינים – מאזן ביניים

ענת קורץ

בספטמבר 2007 מלאו שבע שנים לפרוץ התקוממות הפלסטינים בגדה המערבית וברצועת עזה. קצו של סבב העימות, שהתפתח בזירה הישראלית-פלסטינית ונמשך מאז בגלים, רחוק מן העין. על כן אי-אפשר לסכם את ההתפתחויות ואת המגמות המרכזיות שהתגבשו בו אלא במונחים של מאזן ביניים, והמסקנה של מאזן הביניים, המתייחסת להיבטים מרכזיים של עימות רב-פנים ועתיר משמעויות זה, ברורה, חד-משמעית ועגומה. היא מצביעה על החמרה ניכרת בתנאים אשר בהם אמורים להיבנות יסודות לפשרה בין הישראלים לפלסטינים על בסיס הפרדה מדינית-טריטוריאלית ולכינונה של ישות מדינית-כלכלית פלסטינית בת קיימה לצדה של מדינת ישראל: המערכת המוסדית הפלסטינית התפוררה, המחנה הדוגל בפשרה איבד את מעמדו המוביל, האופוזיציה הלוחמנית התחזקה, וישראל מצדה נסוגה מהדדיות ומתיאום כתנאים הכרחיים להיערכות מחודשת בשטחים. ניסיונות להחיות את התהליך המדיני כדי לקדם הסדר ישראלי-פלסטיני כמטרה בפני עצמה וכדי לייצב את המזרח התיכון באמצעות הנמכת הפרופיל של מוקד זה לא-יציבות אזורית נמשכו מאז תחילת העימות. במלאות שבע שנים להתפרצות חודשה ההידברות בין הצדדים בתחושת דחיפות גוברת. אולם ההחמרה בתנאים, שהם הן סיבה ישירה והן רקע למאמצי חידושו של משא ומתן לקראת הסדר, מאיימת לרוקן גם את הניסיונות האלה מרלוונטיות למציאות בזירת העימות, כמו שהתפתחה במהלכו.

עימות

ב-28 בספטמבר 2000 ביקר ראש האופוזיציה אז אריאל שרון בהר הבית, על רקע קיפאון מתוח ביחסים בין הישראלים לפלסטינים בעקבות כישלון פסגת קמפ דייוויד; ביקור זה היה אמתלה למהומות שפרצו בשטחים. מהומות אלה גררו תגובה קשה. כוחות הביטחון הישראליים ביקשו לבלום את התפשטותן ולעצור את גלישתן להתפרצות אלימה, מאורגנת. המשימה הראשונה מולאה בהצלחה,

והשנייה הושגה חלקית בלבד, ובמחיר כבד במונחים של חיי אדם – רובם פלסטינים, במונחים של הרס תשתיות מוסדיות וכלכליות פלסטיניות, ובמובן האמונה בשני הצדדים כי אפשר לחדש הידברות מהותית לקראת הסדר. כמה ביטויים של העימות, הניתנים לייצוג סטטיסטי, מלמדים על עצמתו, והם היקף הפיגועים שביצעו פלסטינים, מספר נפגעי הפיגועים ונפגעי התגובה הישראלית ושיעור הנזק הכלכלי שנגרם לכלכלה הפלסטינית.

ענת קורץ היא חוקרת בכירה במכון למחקרי ביטחון לאומי

בגבולות הקו הירוק, והשאר בתקריות ובפיגועים שאירעו בגדה וברצועה.³

קרבת נוסף של העימות היה סיכויי צמיחתה של הכלכלה הפלסטינית. ההתמודדות ההתקפית וההגנתית עם ההתקוממות תבעה הקצאת משאבים מרובים מן המשק הישראלי. עדיין אפשר להעריך השקעה זו במונחים של עלות. לעומת זאת, המשק הפלסטיני, שלא הושתת מעולם על יסודות עצמאיים, קרס. קריסה זו קטעה מגמת צמיחה שנרשמה בשנים אשר קדמו לפרוץ העימות.⁴ דין וחשבון שפרסם הבנק העולמי בספטמבר 2007 ציין שפל בתוצר המקומי הגולמי לנפש ברשות הפלסטינית מ-1,612 דולר ב-1999 ל-1,129 דולר ב-2006. מיזמים של בנייה והקמת מפעלים שותקו, ההשקעות הזרות בפתוח פסקו, המסחר שובש קשות עקב הסגרים, הכתרים וקשיי המעבר בין אזורים בשטחים ובינם ובין ישראל, ייצוא סחורות מהשטחים הופרע ולפרקים, בתגובה לפיגועים, פסק כליל. כניסת עובדים לישראל הידלדלה, ולמעשה חדלה כמעט לחלוטין. בהיעדר חלופות מקומיות הגיעה האבטלה בשטחים לשיעור של עשרות אחוזים. רוב רובו של הסיוע החיצוני אשר הועבר לשטחים הוקדש לתמיכה הומניטרית, אשר נועדה להמציא פתרונות דחוקים למצוקה שנגרמה עקב קריסת מערכות הבריאות והרווחה, שימש לתשלום משכורות לעובדי ציבור כדי להרגיע תסיסה או לחזק את כוחות הביטחון של הרשות ולסייע בידם להתמודד עם פלגים לוחמניים. כלכלת השטחים הייתה נותרת תלויה בקשרי חוץ ובסיוע מסיבי גם אילו לא פרץ העימות. אלא שעל רקע העימות התפתח משבר שהיחלצות ממנו תבעה השקעה שיטתית אדירה, וגם בה לא יהיה טעם ללא שינוי פוליטי דרמטי, אשר יחזק את המחנה הפלסטיני הדוגל בפשרה ויחליש את יכולתה של האופוזיציה הלוחמנית להמשיך ולגרות תגובת נגד מצד ישראל.

עם שוך המהומות התייצבו בחזית המאבק הפלסטיני פלגים לוחמניים, בני זרמים רעיוניים ופוליטיים שונים. תגובת הנגד הישראלית, שצמצמה עם הזמן את מרחב הפעולה של פלגים אלה, כללה תקיפות אוויריות, פשיטות קרקעיות, ירי ארטילרי, ומרדף אחר פעילים.¹ נקודת מפנה נרשמה בעקבות מבצע חומת מגן, שהחל באפריל 2002, ובמסגרתו שב צה"ל והשתלט על מרכזי הערים בגדה. גדר ההפרדה בין הגדה המערבית ובין ישראל, שבגבולות הקו הירוק – אשר הוקמה בעקבות החלטת ממשלה, גם היא מאפריל 2002 – הוערכה אף היא כגורם שסייע לצמצם את היקף הפיגועים. מספרם של אירועי הירי, יידי הרימונים, הנחת המטענים ופיגועי ההתאבדות באתרים הומי אדם בגבולות הקו הירוק פחת במידה משמעותית. מגמה זו הזינה הערכות בדבר דעיכתה של ההתקוממות. ואולם האלימות לא דעכה אלא שינתה את פניה. קשיי הנגישות למטרות אזרחיות ישראליות גררו שינוי בדפוסי פעולה. את מקומם של פיגועי ההתאבדות, כביטוי הראוותני ביותר של המאבק בישראל, כמקור מתח מתמיד בין ישראל לפלסטינים וכמוקד לפעילות הנגד הישראלית נטל מאז 2005 ירי המרגמות ורקטות הקסאם מרצועת עזה למערב הנגב.²

גם היקף הנפגעים ידע תנודות על ציר הזמן, אלא שמשמעותו חרגה ממדדים תקופתיים. הקרבות בנפש, שנגרמו בעימות שהתפתח לאחר שנים שהיחסים בין הישראלים לפלסטינים נשענו בהן – להלכה לפחות – על נכונות לפשרה, היו מאז תחילתו של העימות נדבך עיקרי באותו קיר, שהתנפצו אליו ניסיונות לשוב לדיון תכליתי בפשרה. בתקופה שבין 29 בספטמבר 2000 ל-31 באוקטובר 2007 נהרגו בידי כוחות הביטחון הישראלים 4,304 פלסטינים. 1,433 מהם היו מעורבים ישירות בלחימה נגד ישראל. ארבעים ואחד פלסטינים נהרגו בידי אזרחים ישראלים. 323 אנשי כוחות הביטחון ו-704 אזרחים ישראלים נהרגו בידי פלסטינים – 471 מהם

הזירה הפלסטינית – מאבק בשתי חזיתות

עם פרוץ המהומות עודדה הרשות שבראשות תנועת פת"ח את השתלבות כוחותיה במהומות. בהיעדר הישג מדיני שהייתה יכולה לזקוף לזכותה ולנוכח המאבק המתפתח, נועדה מדיניות זו לשמר את מעמדה הביתי, אלא שהתברר כי התרת הרסן הייתה חרב פיפיות, שכן היא הביאה על הרשות את חורבנה. המאבק האלים יצא משליטה, מסגרות ארגוניות נפרצו, פלגים לוחמניים שהתארגנו על בסיס מקומי, ובכללם כאלה שיצאו משורות פת"ח, גיבשו לעצמם תשתיות מבצעיות וסדר יום עצמאיים, הקשרים ביניהם ובין גורמים אזוריים רדיקליים, בראש ובראשונה איראן וחזבאללה הלבנוני, התהדקו. עם הזמן, ובפרט בעקבות מבצע חומת מגן, התחדדה בשורות הנהגת הרשות ההכרה באיום למעמדה, שנבע מהקיפאון המדיני ומהתחזקותם של פלגים אשר לא סרו למשמעת ארגונית. ברם כששבה וניסתה לשחזר את יעדם המקורי של המשטרה וזרועות הביטחון היה זה מאוחר מדי. הרשות עצמה – מוסדותיה, מתקניה ומעמדה הפוליטי – נעשתה יעד למתקפה גורפת מצד ישראל. מלבד זאת, נעשתה הרשות מוקד לביקורת בין-לאומית על חלקה בעימות ומוקד למחאה מבית בגין אזלת ידה לנוכח תגובת ישראל המרובה הרג ונזקים. אף על פי כן הייתה גישת ההנהגה לנדרש למען צמצום מרחב הפעולה של הגורמים הלוחמניים בכלל ולמען רפורמה מבנית בזרועות הביטחון בפרט אמביוולנטית בעליל. הנשיא יאסר ערפאת מנע גיבוש מנגנוני תיאום בין זרועות הביטחון משום שדינו של זה היה ליצור מוקד כוח מקומי אשר יכרסם במעמדה של הנהגת פת"ח הוותיקה. כך, מלבד פגיעתה הישירה של ישראל במוסדות הרשות, מנע חוסר התיאום בין זרועות הביטחון היערכות, אשר בשלביה הראשונים של ההתקוממות לפחות הייתה עשויה לסייע בהכנעת הפלגים הלוחמניים. בראש ובראשונה, היחלשותה המואצת של הרשות צמצמה את האפשרות – המוגבלת ממילא – לבלום את

חזירתה המתמדת והאלימה של תנועת חמאס להסלמה, שנועדה למנוע את חידוש ההידברות בין ישראל לפלסטינים, כלומר את שיקום הבסיס המשפטי והפוליטי שנשמכה עליו הרשות.

מתוך כך נעשתה הסדרת היחסים בין פת"ח ובין חמאס תנאי לרגיעה בעימות בין ישראל לפלסטינים, לייצוב הזירה הפלסטינית ולהכשרת נציגות פלסטינית לתהליך מדיני. המאמצים לגבש הבנה בין התנועות התבצעו בשלושה ערוצים: מגעים ישירים בין פת"ח ובין חמאס; בחירות ברשות; וכינון ממשלת אחדות. כולם כשלו.

הקיפאון המדיני האיץ לחץ מצרי על התנועות היריבות לתאם ביניהן תנאים להפסקת אש. מאז שלהי 2001 התנהלו המגעים בקהיר. הרשות ביקשה לנצל רגיעה להיערכות ביטחונית ומנהלתית, ואילו תנועת חמאס מצדה הייתה נכונה להסתכן בחיזוקה של הרשות בתמורה לסיכוי, שרגיעה תאפשר גם לה להיבנות מהרפיית הלחץ הצבאי הישראלי. אינטרס משותף-מנוגד זה השיב את הצדדים מפעם לפעם לשולחן הדיונים, למרות התחרות המתגברת ביניהם על ההנהגה הלאומית. הסכמה בנוגע ליעדיו האסטרטגיים של המאבק לא עמדה על הפרק. הסכסוך ההיסטורי בכלל ושלב ההסלמה שהחל בקיץ 2000 בפרט העניקו למאבק הפנים-פלסטיני הקשר כללי ועילות חדשים לבקרים. מדיניותה של ישראל – הלחימה בפן האלים של ההתקוממות ותנאים נוקשים שהציבה כתנאי לחידוש הידברות, ובראשם הפסקה מוחלטת של האלימות – השפיעה על מהלך השיחות, כמו שהכשל למסד באמצעותן רגיעה הציב בפני ישראל אתגרי ביטחון שוטפים. ואולם ישראל לא הייתה צד לשיחות או להבנות שהושגו בהן, אלא צופה מעורבת בלבד.

שלוש פעמים סוכמו השיחות בהבנה. ביולי 2003 נכנסה לתוקף הודנה – הפסקת אש. תקופת החסד הייתה קצרת ימים. ראש הממשלה הפלסטיני מחמוד עבאס (אבו מאזן), נושא מסר הרגיעה בעימות, אשר מונה לתפקיד כמה חודשים קודם לכן בניסיון

כשישים אחוזים, ואף על פי כן זכתה חמאס בדין אלקטורלי בזכות להקים ממשלה – הישג שעקף את סירובה העקבי של פת"ח להיענות לדרישתה לייצוג של ארבעים אחוזים במוסדות אש"ף.

בנובמבר 2004 נפטר ערפאת, מי שנחשב אחראי עיקרי לתפקודה הכושל של הרשות מאז כינונה, לשחיתות שפשתה בשורותיה ולהתרת רסן ההתקוממות האלימה. פטירתו נתפסה כהתפתחות שתסיר מחסומים מפני רפורמה ברשות, תסייע למסד רגיעה, ואולי אף תאפשר פריצת דרך מדינית, ולכן הייתה בין הגורמים שעודדו עריכת בחירות בשטחים. ישראל והנהגת פת"ח חששו אמנם שמא תעניק השתתפות חמאס בבחירות תוקף רשמי להשפעתה המתרחבת, אלא שהממשל האמריקני דבק בתכנית הבחירות כחלק מתהליך דמוקרטיזציה במזרח התיכון, שתכליתו לסייע בייצוב האזור. על כל פנים, תוצאות הבחירות הכזיבו תקוות לשידוד מערכות ברשות. במצע חמאס הודגשה הבטחה לשינוי ולרפורמה – חידוש המשא ומתן עם ישראל לא נכלל בה. התנועה דבקה בסירובה להכיר בישראל ובמחויבותה למאבק לשחרור פלסטין מן הים לנהר. מכאן שגם התייצבות שלטונה לא הייתה סוללת דרך להידברות – לא בטווח המידי לפחות.

במאי 2005 ניסחו חברי ארגונים שונים האסורים בישראל מסמך פיוס לאומי, ובו עקרונות להקמת ממשלת אחדות והצעה להגבלת המאבק בישראל לשטחים, ברם מסמך האסירים נעשה זירת מאבק נוספת בין פת"ח לחמאס. עבאס אימצו כלשונו. לנגד עיניו עמדה שמירה על שאריות מאחזיה של פת"ח. חמאס דחתה אותו, מתוך דבקות במטרתה האסטרטגית – התמסדות כחלופה לשלטון. המגעים בין התנועות הושעו על רקע התנגשויות דמים בין פעיליהן, אשר השרו בשטחים אווירה של ערב מלחמת אזרחים, והסלמה מחודשת בעימות עם ישראל, אשר התבטאה בחידוש הפעולה הצבאית מצד ישראל בעזה בעקבות הירי המתמיד למערב הנגב וחטיפת חייל בידי חוליה של פלג אסלאמי,

ליצור ולו מראית עין של רפורמה ברשות, התפטר, בבחינת הודאה בכשל להביא לפריצת דרך. מחליפו אחמד קרע' (אבו עלא) לא נשא עמו כל בשורה. במרס 2005 הסכימה תנועת חמאס שוב לרגיעה, והפעם בתמורה להסכמת עבאס, שנבחר כחודשיים קודם לכן לנשיא הרשות הפלסטינית, כי תשתתף בבחירות למועצה המחוקקת. אלא שהירי מן הרצועה נמשך; בשלב זה הוא נועד להמחיש את תרומתם של מבצעיו – חמאס והג'האד האסלאמי – להחלטת ישראל לסגת מן הרצועה. בנובמבר 2006, לאחר סבב הסלמה נוסף בעימות עם ישראל, הוכרזה רגיעה נוספת, אלא שאז, לאחר נסיגת ישראל מעזה וניצחון חמאס בבחירות ינואר 2006 למועצה המחוקקת, המשיכה פעילות ישראל נגד תשתית הפיגועים בגדה וברצועה להיות מניע ועילה להמשך הירי. דינמיקה זו, על רקע מחלוקת מחריפה בין פת"ח לחמאס אשר לשליטה במנגנוני הביטחון של הרשות, הכשילה גם את הניסיון הזה לכונן רגיעה.

תוצאות הבחירות למועצה המחוקקת שיקפו התגבשות של שתי מגמות שלובות, שניכרו עוד בימי ההתקוממות הראשונה בשטחים והבשילו במהלך השנייה: כרסום במעמדם של אש"ף ושל הנהגת פת"ח הוותיקה במערכת הפוליטית הפלסטינית, לצד העברת מרכז הכובד של המאבק הלאומי מן הפזורה לשטחים – אם יעדו הוא הקמת מדינה לצדה של ישראל, על פי מדיניותה המוצהרת של פת"ח, ואם יעדו הוא שחרור פלסטין במסגרת אסלמיזציה אזורית, על פי מדיניותה המוצהרת של חמאס. כוחות מקומיים, בעלי שיוך תנועתי מגוון, תבעו לעצמם את הנכס הפוליטי אשר היה במשך שנים ארוכות נחלתו הלא מעורערת של אש"ף שבהנהגת פת"ח – ייצוג התנועה הלאומית הפלסטינית. חמאס, ששורשיה מקומיים, גרפה את הניצחון. הישג זה הסתייע מחד גיסא בהיערכות יעילה ומאידך גיסא בפיצול בין הנהגת פת"ח הוותיקה ובין בני דור הביניים של התנועה, שגם שורשיו מקומיים. סייג להישג חמאס היה בחירת עבאס לנשיאות ברוב של

בידודה הגאוגרפי והכלכלי של הרצועה, היא נותקה מיתר שטחי הרשות גם מן הבחינה הפוליטית. בעקבות התפתחות זו השעתה פת"ח את מאמצי שיקום מעמדה הביתי באמצעות הסדרת יחסיה עם חמאס והשליכה – שוב – את יהבה על התהליך המדיני. השליטה בגדה עוד נותרה בידה, אלא שהיא נסמכת על תמיכת ישראל ועל תקוות להסדר ולשיקום כלכלי. אם יופרכו תקוות אלה, תהיה תמיכת ישראל בעוכרי יכולתה המוגבלת ממילא של פת"ח לגייס את תמיכת הציבור במאבק הבלימה שהיא מנהלת נגד חמאס, המבקשת להרחיב את אחיזתה גם בגדה.

הזירה הישראלית: נתק מדיני, התנתקות פיזית

כישלון המאמצים למסד רגיעה בעימות מנע התקדמות על פי מפת הדרכים לשלום במזרח התיכון, שביולי 2002 אימץ אותה הקוורטט ולאחר מכן, לצד הסתייגויות וחששות, אימצו אותה גם ישראל

שחצתה את גבול הרצועה. עקרונות להסכמה לאומית שגיבשו האסירים איבדו משמעות עקב הסלמה אשר ביקשו מנסחיהם לבלום בשתי חזיתות המאבק. צירוף פת"ח לממשלת חמאס עלה שוב על סדר היום במסגרת מהלך דיפלומטי אזורי. סעודיה הייתה שושבינה לשיחות, שנערכו במכה, ובהן סוכמו עקרונותיה של ממשלת אחדות. כוונת ריאד, אשר יתר חברות הליגה הערבית היו שותפות לה, הייתה לכוון ייצוג פלסטיני לשיחות אזוריות שייערכו על בסיס יזמת השלום הערבית, אשר מודגש בה פתרון המחלוקות בין ישראל לפלסטינים בנושאי הגבולות והפליטים כמפתח להסדרת היחסים ביניהן ובין ישראל ולעיצוב סדר אזורי חדש. ממשלת האחדות הושבעה ב-17 במרס 2007, על רקע הכנות לכינוס ועידת הפסגה ביוני, בריאד, אשר בה אשררו חברות הליגה את היזמה. מצעה של הממשלה לא כלל קבלה את הדרישות אשר הוצבו לחמאס כתנאי להכרה בה מצד ישראל והקוורטט – הפורום הבין-לאומי לקידום הסדר בין ישראל לפלסטינים, שהורכב מארצות הברית, האיחוד האירופי, רוסיה והאום – הכרה בזכות קיומה של ישראל, אימוץ הסכמים שנחתמו בעבר בין ישראל לאש"ף והימנעות מטרור. משום כך לא היה כינונה פתח לחידוש הידברות. אולם לא זו הייתה סיבת התפרקותה של ממשלת האחדות כשלושה חודשים לאחר כינונה. עבור פת"ח וחמאס כאחת, נועד התיאום בין המוסדות להסיר את החרם שהוטל על הרשות בעקבות השבעת ממשלת חמאס ולבלום את התפשטות האנרכיה בשטחים. חידוש ההידברות עם ישראל הייתה מטרה משנית, וגם זאת עבור פת"ח בלבד. על כל פנים, ממשלת האחדות לא תפקדה עקב חילוקי דעות בנוגע לחלוקת סמכויות ומשום שההתנגשויות בין פעילי שתי התנועות נמשכו ואף הסלימו.⁵ ביוני, עם הכניעת כוחות הביטחון המאוישים בידי פת"ח, נפלה רצועת עזה לידי חמאס. עבאס הורה על פיזור ממשלת האחדות והקים ממשלה חלופית. מלבד

והרשות. במפה פורטו שלושה שלבים לקראת הסדר: הפסקת האלימות ורפורמה ברשות; בחירות כלליות בשטחים והקמת מדינה פלסטינית בגבולות זמניים; וניסוח הסדר קבע בשנת 2005. בחירות כלליות בשטחים נערכו, אם כי באיחור. יתר השלבים לא יושמו – שני הצדדים סיפקו הסברים מנוגדים לקשר שבין הקיפאון המדיני ובין מעגל האלימות. הרשות סירבה להתחייב לרגיעה מוחלטת בטענה שלא תוכל לעשות כן כל עוד ישראל נוכחת – צבאית ואזרחית – בשטחים; נוכחות זו הוצגה כמכשול שלא ניתן לעברו בפני רפורמה ביטחונית ומנהלתית. מנגד, כל עוד לא נבלם המאבק האלים לא ראתה ישראל את עצמה מחויבת להקל מן הלחץ הצבאי והכלכלי על שטחי הרשות, לסגת משטחים שהרחיבה בהם את שליטתה בתגובה לפיגועים, לעצור את מפעל ההתנחלויות, ולנסות לעקוב אחר לוח הזמנים שפורט במפת הדרכים.

בו בזמן, הכרה במגבלות היכולת להכניע את המאבק של הפלסטינים באמצעים צבאיים, כלכליים ומדיניים, מקיפים ותקיפים ככל שהיו, הניעה בישראל חיפוש אחר דרך חד-צדדית להתמודדות עם אתגרים מידיים וארוכי טווח שהציב בפניה העימות. את הגישה הזאת ביטא בבהירות ראש הממשלה אריאל שרון: "אנו רוצים להתקדם במהירות ביישום מפת הדרכים [...] אנו מקווים שהרשות הפלסטינית תבצע את חלקה, אבל אם גם בעוד כמה חודשים ימשיכו הפלסטינים לא לבצע את חלקם [...] אז תיזום ישראל מהלך ביטחוני חד-צדדי של היתנות מהם". הדברים נאמרו בדצמבר 2003, בעת שהייתה ישראל בעיצומו של מהלך חד-צדדי שהוגדר והוצג כצעד ביטחוני – הקמת גדר, או חומה, ולמעשה שילוב של שתיהן, ועל כל פנים, יצירת חיץ פיזי בין אזורים בגדה המערבית ובין הגדה לישראל שמעבר לקו הירוק.

הגדר העידה על כוונה ליצור הפרדה, רשומה בבטון וברזל, בין ישראל ובין שטחים פלסטיניים מאוכלסים. בעת הקמתה שולבו בתוואי שינויים, ונותר בעייתי בעיקר בשל פיזורן וממדיהן של

שנועדו לצמצם את פגיעתן באזרחות חייהם של אזרחים. אולם ההתאמות, אשר נועדו להרגיע ביקורת וסוכמו בתגובה לעתירות שהגישו גורמים ישראליים ופלסטיניים, לא עמעמו את משמעויותיה הפסיכולוגיות-פוליטיות והמוחשיות של הגדר. חלקים ממנה הוקמו ממזרח לקו הירוק, והיא הקיפה התנחלויות, ולפיכך נחצו ערים וכפרים פלסטיניים בגדר או נסגרו במובלעות. באזור ירושלים צורפו באמצעותה שכונות פלסטיניות לשטח העיר, אחרות נותרו מנותקות ממרכז או נחצו. הדרישה להריסת חלקי הגדר שהושלמו – או לפחות לשינוי התוואי כדי שיחפוף לקו הירוק – נעשתה מרכיב קבוע בתביעות שהציגו דוברים פלסטיניים לישראל. מלבד זאת, הקמת הגדר עוררה מחלוקת בין ממשלת ישראל ובין הממשל האמריקני. גורמים בממשל ביטאו חשש שמא יחבלו המובלעות שנוצרו בסיכויי כינונה של ישות פלסטינית בעלת רצף טריטוריאלי, ולכן בעלת תשתית כלכלית ומנהלתית בת קיימה. הדאגה שעורר המהלך, אשר היה מנוגד להיגיון שעמד ביסוד מפת הדרכים, גברה בעקבות תכנית ההיתנות של ישראל מעזה, שהקבינט הישראלי אישר אותה באוקטובר 2004. הממשל תבע כי בתכנית תשולב כוונה לנסיגה ולפירוק התנחלויות גם בגדה, ואולם הקמת הגדר ומאוחר יותר ההיתנות מעזה לא חוללו משבר ביחסי ישראל וארצות הברית על שום היעדר חלופות מדיניות וביטחוניות. באפריל 2004, על רקע ההכנות להיתנות מעזה, העביר נשיא ארצות הברית בוש מכתב לראש ממשלת ישראל – שרון, ובו הביע שאיפה כי מדינה פלסטינית תיכון מכוח הסדר שישלול את שיבת הפליטים הפלסטינים לשטחה של ישראל, יכלול השארת גושי התנחלויות בגדה על כנם, ויתבצע בהתאם לקצבן ולהיקפן של נסיגות מצד ישראל. ההתעלמות מדרישות יסוד פלסטיניות, שבאה לידי ביטוי בהבעת עמדה זו, העידה על שוליותה המדינית של הרשות.

להבדיל מתוואי הגדר בגדה המערבית, שהיה ונותר בעייתי בעיקר בשל פיזורן וממדיהן של

הגדר העידה על כוונה ליצור הפרדה, רשומה בבטון וברזל, בין ישראל ובין שטחים פלסטיניים מאוכלסים. בעת הקמתה שולבו בתוואי שינויים,

ההתנחלויות הישראליות, תכנית ההינתקות מעזה לא עירבה שאלה של שרטוט גבולות. הרצועה, במהותה המדינית, היא מובלעת. על כן יושם שם עקרון ההפרדה כלשונו. התכנית עוררה בישראל דיון סוער. דוברים משורות הממסד המדיני והביטחוני היו שופר לחשש מוואקום ביטחוני ברצועה ומהתגברות הטרור משם לאחר נסיגת צה"ל. מחאה ציבורית קולנית נגד התכנית בישרה על האתגר שיהיה כרוך בפניו עשרות התנחלויות מן הרצועה, מלבד פינוי בו בזמן של כמה התנחלויות, שהוגדרו 'בלתי חוקיות', בצפון הגדה. באוגוסט 2005 מומשה התכנית, על רקע הפגנות והפרות סדר המוניות, שהובלו על-ידי רבנים ומנהיגי המתיישבים בעזה ובגדה.

כפי שהתריעו מטילי הספק בהיגיון המדיני והביטחוני שהנחה את ההינתקות, ישראל לא התנתקה מעזה ועזה לא התנתקה מישראל. שליטתה של ישראל במרחב האווירי של הרצועה, במוצאה אל הים ובמעברים בגבולותיה היבשתיים, סייגו מאוד את משמעותה של ההינתקות. הפלסטינים לא ראו בנסיגה מעזה מחווה של רצון טוב – ואכן לא הייתה כזו – אלא מהלך שנועד לחזק את אחיזתה של ישראל בגדה.⁶ הרצועה לא נעשתה דגם לשלטון עצמי פלסטיני אלא המשיכה להיות מוקד ללחימה בחזית המאבק בישראל כמו גם בחזית הפנים-פלסטינית. היכולת המוגבלת לסכל איומים שמקורם בירי מעבר לגבול, כפי שהוכחה לאחר הנסיגה מן הרצועה וביתר שאת במלחמה שהתנהלה בקיץ 2006 בין ישראל לחזבאללה, עיכבה נסיגות במסגרת 'התכנסות' בגדה על פי מצע מפלגת קדימה, שזכתה כמה חודשים קודם לכן בבחירות לכנסת ישראל.

השעיית ההתכנסות לא טשטשה לחלוטין את מהותן ההיסטורית של גדר ההפרדה ושל ההינתקות מעזה. הכוונה להיפרד מן השטחים, שגובשה בישראל עוד במהלך ההתקוממות הראשונה, נותרה בעינה בימי ההתקוממות השניה. ההערכה כי אין בנמצא שותף פלסטיני, ללא קשר לפרטיה של תכנית הסדר זו או אחרת, אף האיצה את החיפוש אחר דרך

לצמצום החיכוך. התפוררותה של הרשות הפלסטינית – במידה מכרעת עקב כישלון התהליך המדיני, שהיא הייתה בין האחראים לו, ועקב צעדים שנקטה ישראל נגדה בגין אי-מילוי חלקה בהסכמים – וכן התגברות כוחה של תנועת חמאס הניעו היערכות מחודשת ללא תלות בתיאום בין ישראל לפלסטינים, בהפסקת המאבק נגד ישראל בשטחים ומהם ובכריכת מהלכי ביניים בתכנית הסדר מוסכמת. אם כן, משמעות העיקרית של הגדר ושל ההינתקות הייתה הגמשת יסודות מוסדים של ההתמודדות ישראל עם אתגרים ביטחוניים מידיים שמזמן הסכסוך.

סיכום:

ההרים גבוהים יותר בדרך חזרה

בעקבות הכישלון בקידום פשרה, וכל שכן בהבטחת יישומה, נדחק התהליך המדיני ממרכז סדר היום של ישראל ושל הפלסטינים כאחד. אלא שגם החלופות אשר גובשו בשני הצדדים לא צמצמו את האתגרים המידיים אשר הציב בפניהם העימות. עבור הרשות שבראשות פת"ח נעשה חידוש המשא ומתן עם ישראל יעד, אשר קידומו יהיה תוצאה אפשרית של רגיעה בעימות, אך לא תכליתה המרכזית. משום כך חתרה פת"ח לתיאום טקטי עם חמאס. אולם ללא רגיעה בעימות הפנים-פלסטיני לא התאפשרה רגיעה בעימות עם ישראל, לא היה אפשר להסיר את מכשול המאבק האלים בישראל מהדרך לחידוש הידברות, והתרחקות התקווה להסדר תרמה להתפוררותה של הרשות. מנגד, הגדר בגדה המערבית וההינתקות מעזה, שנועדו לסייע לישראל בהתמודדות עם אתגרים ביטחוניים שוטפים, מילאו ציפיות שנתלו בהן במידה חלקית בלבד. לכן לא התמסדה שבירת הטאבו, שאפשרה מהלכים אלה, כקו מנחה מדיניות וכאות לעתיד לבוא בקרוב.

במלאות שבע שנים לעימות התחדשו המגעים בין ישראל לרשות שבראשות פת"ח. התפתחות זו לא נבעה מהכרה ביתרונותיה המוגבלים של התמקדות חד-צדדית בבעיות ביטחון בוערות, גם לא מלחץ

ניסיונות ליישב את הסכסוך. כבעבר, דינו של המאבק בכוחות הלוחמניים הפלסטיניים להקשות על תהליך מדיני, ודינה של התקדמות לקראת הסדר להעצים את מאבקם של החותרים לבלמה. זה היה דינם של תהליך אוסלו, שהשקתו ציינה את תום העימות, אשר התפתח עם התפרצות ההתקוממות הראשונה, ושל מפת הדרכים, שנועדה לסיים את העימות אשר התפתח עם פרוץ ההתקוממות השנייה.

ואולי יהיה המוצא מן הסבך כרוך בשינוי גישה גורף ובפנייה – מחודשת, למעשה – לחתירה להסכמה על מתארו של הסדר אגב נטישת המאמץ, שכישלוננו מוכח, להכניע את האלימות כתנאי לבנייה הדרגתית של נכונות לפשרה. נכון הוא שגישה זו נחלה כישלון בפסגת קמפ דייוויד 2000, אולם בהמשך הדרך התבררו מחיריה של השעיית ההידברות ושל חידוש העימות האלים. עם הזמן התבררו גם עקרונותיו של הסדר בר סיכוי לענות על שאיפותיהם ועל דרישותיהם הלאומיות והביטחוניות של שני הצדדים. עקרונות אלה נוסחו בפורמטים שונים בפורומים שהשתתפו בהם נציגים לא רשמיים ישראלים, פלסטיניים ובין-לאומיים. החלטות שהתקבלו במועצת הביטחון של האו"ם, מתווה קלינטון וכן יזמת השלום הערבית מוסיפים לעקרונות אלה תוקף ממסדי, ולכן הם אמורים להקל את גיוס תמיכה ציבורית ישראלית ופלסטינית וגם בין-לאומית בהסכם שינוסח ברוחם. לחלופין, דבקות במפת דרכים שלבית, אגב דחיית הדיון המהותי בעקרונותיו של הסדר לקץ הימים, תשקף כניעה לדינמיקה של הסכסוך – זו שהביאה שוב ושוב את הצדדים למבוי סתום, עקוב מדם, וליבתה את הימשכותו.

הערות

1 מדיניות הסיכול הממוקד, אשר במלחמת לבנון השנייה השתמשו בה שימוש תכוף, הייתה אחד האמצעים שנעשו סמל לחומרה אשר התייחסה בה ישראל לאלימות מן הצד הפלסטיני. מדיניות זו שולבה בפעילות הנגד מצד ישראל מנובמבר 2000, והייתה מוקד לביקורת פנימית בישראל ובזירה

דעת הקהל הישראלית והפלסטינית, שרובה המשיך וצייד בשנות העימות בחתירה להסדר מוסכם למרות ספקות גוברים אשר ליישומו. השיחות התחייבו במסגרת מהלך דיפלומטי אזורי שיזמה ארצות הברית, אשר נועד לקדם הידברות בין ישראלית-ערבית ברוח היזמה הערבית ולהבטיח לגיטימציה אזורית להסדר ישראלי-פלסטיני. את השיחות המחודשות הנחתה שאיפה משותפת להבטיח כי מפגש חגיגי, האמור להיערך בחסות ארצות הברית, לא יסתיים במפח נפש, שיצטרף לשורה ארוכה של אכזבות אשר היו רקע להסלמה בעימות. לכן ישראל מבקשת להימנע מהתחייבות לקשר בין השיחות ובין תכנון ולתנאי יישומו של הסדר קבע, ואילו הנהגת פת"ח מבקשת להבטיח כי המפגש יפתח רשמית דיונים תכליתיים בנושאי הליבה של הסכסוך – פליטים, גבולות ועתידה של ירושלים.

גם אם יצבור המהלך תנופה, יימצאו הצדדים עד מהרה באותה נקודה שנמצאו בה ערב העימות הנוכחי, כלומר מול אותן מחלוקות שפתרון הוא תנאי להסדר ולמעשה ההסדר עצמו. מאז החל תהליך אוסלו, וביתר שאת במהלך העימות הנוכחי, התבררה עצמתן של מחלוקות אלו. ההתמודדות עמן הייתה נותרת בעייתית גם אילו לא התפוררה הרשות, כמו שקרה בעת העימות, גם אילו לא התחזקה חמאס וצברה השפעה, גם אילו הצליחה ישראל לאכוף רגיעה, וגם אילו לא הגיעה התשתית הכלכלית הפלסטינית לשפל חסר תקדים בתולדותיה. העימות, הרי, לא פרץ כרעם ביום בהיר. הכוחות העיקריים שהניעו אותו – האלימות והאלימות שכנגד, חולשת המערכת המוסדית והכלכלית בשטחים, מאבק הכוחות הפנים-פלסטיני, וחששה של ישראל ממחויבות להסכם שאת חלקה בו לא תוכל הרשות לממש – התפתחו בשנים שקדמו להתפרצות, והם שהאיצו את הבשלתה. אמנם הפיצול שנוצר ברשות בין ממשלה בראשות פת"ח ובין ממשלת חמאס הבחין בין המחנה הדוגל בפשרה ובין המחנה הלוחמני, אך הוא לא שבר את המעגליות שהכשילה במשך שנים

- הבין-לאומית עקב ההרג שנגרם לא אחת במרדף אחר פעילים פלסטינים.
- 2 מספר הפיגועים, ובכלל זה תקיפות בנשק חם וקר, יידוי רימונים, ירי תלול מסלול (שיגור מרגמות ורקטות קסאם), הנחת מטענים ופיגוע באמצעות מתאבדים, ירד מ-10,206 ב-2001 ל-2,135 ב-2006. מקרי ירי הרקטות והמרגמות הגיעו ל-1,481 ב-2004. ב-2006 נרשמו כ-900 אירועי ירי. מספר פיגועי ההתאבדות שמומשו ירד מ-184 ב-2003 לחמישה עשר ב-2005 ולשבעה עשר ב-2006. מקור הנתונים: סיכומים חודשיים של **חדשות העימות הישראלי פלסטיני**, המרכז למורשת המודיעין (מל"מ), מרכז המידע למודיעין ולטרור.
- 3 הנתונים לפי "בצלם", מרכז המידע הישראלי לזכויות אדם בשטחים. רוב הנפגעים הישראלים היו קרבן לפיגועי התאבדות שבוצעו בריכוזי ערים בגבולות הקו הירוק אשר שיאו התרחש בשנים 2002 ו-2003. לפי **הטרור נגד ישראל בשנת 2006: נתונים, מאפיינים ומגמות**, המרכז למורשת המודיעין (מל"מ), מרכז המידע למודיעין ולטרור.
- 4 מ-1997 ניכרה צמיחה במשק הפלסטיני, בעיקר בעקבות גידול במספר הפלסטינים שהועסקו

בישראל, בעקבות העברות כספי מסים שגבתה ישראל עבור הרשות ובעקבות סיוע בין-לאומי נרחב. ראו: פיילר, ג' (2004) "היבטים כלכליים בסכסוך הישראלי-פלסטיני", **עיונים בביטחון המזה"ת**, 59, מרכז בס"א למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בר-אילן.

5 בתקופה שבין 29 בספטמבר 2000 ל-31 באוקטובר 2007 נהרגו 566 פלסטינים בהתנגשויות בין-ארגוניות בשטחים. לפי "בצלם", מרכז המידע הישראלי לזכויות אדם בשטחים.

6 "ההתנתקות היא החומר המשמר של נוסחת הנשיא [מפת הדרכים]. היא בקבוק הפורמלין שבתוכו אתה מניח את נוסחת הנשיא [בוש] כדי שתישמר בתוכו לתקופה מאד ארוכה. ההתנתקות [...] מספקת את כמות הפורמלין הנדרשת כדי שלא יהיה תהליך מדיני [...] מאפשרת לישראל לחנות בנוחות במצב ביניים שמרחיק מאיתנו ככל הניתן לחץ מדיני". דב וייסגלס בריאיון לארי שביט, **הארץ**, 8 באוקטובר 2004. הצגת דברים זו ערערה את תקפות הטענה כי ההיתנות מעזה נועדה לענות על אתגר דמוגרפי, שהרי זה נותר בעינו כל עוד נמשכת שליטת ישראל בגדה המערבית.

המכון למחקרי ביטחון לאומי מודה

ליוסי חכמי

על תרומתו להוצאתו לאור של העדכן האסטרטגי